

Наталія ХОБЗЕЙ

**ДІЄСЛОВА З ПРЕФІКСОМ *ви-* В ГОВІРКАХ
ПІВНІЧНОГО ТА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДО ПОШУКУ ПАРАЛЕЛЕЙ**

У статті проаналізовано дієслова із префіксом ви-, які зафіксовано в лексикографічних працях, що репрезентують говірки північного та південно-західного наріч української мови.

Ключові слова: дієслово, префікс *ви-*, говірка, південно-західне наріччя, північне наріччя.

Упродовж останніх десятиліть у славістиці зросло зацікавлення префіксальними дієсловами. Привертає увагу учених і семантика дієслова загалом, і значення його префіксів зокрема¹. В українських діалектологічних студіях, на жаль, цих тенденцій не спостерігаємо. Однак вивчення дієслівної лексики крізь призму діалектології видається особливо актуальним і цікавим.

Матеріалом до порівняльного аналізу слугували лексикографічні праці — «Словник західнополіських говірок» Г. Аркушина², «Словник поліських говірок» П. Лисенка³ та «Дієслова із префіксом *ви-* в говорах південно-західного наріччя. Словник» Н. Хобзей⁴. Основою словника дієслів із префіксом *ви-* слугували сучасні діалектні записи, етнографічні та лінгвістичні публікації кінця XIX – першої третини XX ст., залучено відомості від найдавніших до сучасних діалектних словників, зокрема «Словник буковинських говірок» за редакцією Н. Гуїванюк та

¹ Див., напр.: Глагольная префиксация в русском языке. Сборник статей / Сост. М. Кронгауз, Д. Пайар. – М., 1997; Зализняк Анна А. Опыт моделирования семантики приставочных глаголов в русском языке // Russian linguistics. – Vol. 19. – 1995. – P. 143-185; Кронгауз М.А. Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика. – М., 1998; Dick W.H. The Russian verbal prefix *po-* as an invariant cognitive structure. – The Ohio State University, 1988; Townsend Ch.E. Semantics of the preverb *u-* in Czech and Russian: negative and positive modality // Die Welt der Slaven, 1977. – Jahrgang XLII, 2. – P. 328-346; Prszybylska R. Schematy wyobrazeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych *do-*, *-od*, *-prze*, *-roz*, *-u*. – Kraków, 2006 та ін.

² Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000.

³ Лисенко П. Словник поліських говірок. – Київ, 1974.

⁴ Хобзей Н. Дієслова із префіксом *ви-* в говорах південно-західного наріччя. Словник (рукопис).

К. Лук'янюк⁵, «Надністрянський регіональний словник» Г. Шила⁶, «Гуцульські говірки: короткий словник» за редакцією Я. Закревської⁷, «Словник бойківських говірок» М. Онишкевича⁸, «Короткий словник лемківських говірок» П. Пиртея⁹ та багато ін.

Розпочнемо з основної проблеми опису. Диференційність — домінуюча риса діалектної лексикографії, щоправда, іноді ведуться розмови про необхідність повного діалектного словника конкретної говірки. Однак диференційності уникнути практично неможливо не тільки через традиційні лексикографічні принципи, а й через цілком об'єктивні причини (зокрема й те, що словник укладає невелика група, а найчастіше один словникар). Вибірковість панує від початку діалектної лексикографії, від перших словничків-додатків до краєзнавчих, етнографічних, фольклорних видань, які, власне, початково й описували лексику південно-західних говорів. На відміну від лінгвогеографів, які фіксують (у картографованому чи некартографованому варіанті) усе те, що зібрав експлоратор, — літературну норму, регулярні відхилення від неї та окупаціоналізму, діалектний лексикограф усе пропускає через фільтр співвіднесення з літературною нормою. Слова, які цю норму репрезентують, навіть якщо вони зібрані за спеціально розробленими для словника питальниками, стають своєрідним «табу», їх не вводять не те що до реєстру, а й навіть до картотеки. Тому в читача неминує виникати питання на кшталт: «Чи дієслово *висунути* у бойківських говірках має лише значення 'витратити (гроші)': *Висунуь богáто грóшей*¹⁰, а не: 'сунучи, перемістити що-небудь наперед, на видне місце', 'пропонувати чию-небудь кандидатуру для виконання якогось завдання, на вищу посаду, на важливішу роботу', 'ставити на передній план'¹¹, які фіксує лексикографічне джерело літературної мови?», «Чи дійсно в буковинських говірках основне значенням слова *вітовкти* — 'висякати', а менш вживане серед інформаторів 'стоптати, витолочити'¹²?». Зрештою, через упізнаваність слова, загальнозживаність його основного значення цікаві семантичні явища, які здебільшого мають незначну кількість

⁵ Словник буковинських говірок / Відп. ред. Н. Гуйванюк, К. Лук'янюк. — Чернівці, 2005.

⁶ Шило Г. Надністрянський регіональний словник / Відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей. — Львів, 2008.

⁷ Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. — Львів, 1997.

⁸ Онишкевич М. Словник бойківських говірок: У 2 т. — Київ, 1984.

⁹ Пиртея П. Короткий словник лемківських говірок. — Івано-Франківськ, 2004.

¹⁰ Онишкевич М..., т. I, с. 110.

¹¹ Словник української мови: В 11 т. — Київ, 1970. — Т. I. — С. 504.

¹² Словник буковинських говірок..., с. 60.

фіксацій, можуть залишитися непоміченими, маловажливими та не потрапити до лексикографічних праць.

Скажімо, загальновідомо, що для дієслів із префіксом *ви-* (на зразок *виїхати*) характерне переміщення з якогось закритого простору у відкритий¹³. За Ю.Д. Апресяном, «А вийшов із В в С = ‘істота А, ідучи, перемістилася із замкнутого простору В у відкритіший простір С»¹⁴. Можна сказати ще із «захищеного» простору в «незахищений». Аналізуючи колядки та щедрівки, які зафіксовано на зламі ХІХ – ХХ ст. й опубліковано у виданні НТШ за редакцією В. Гнатюка, маємо три приклади, у яких простір у валентності «куди?» змінюється не від «закритого» («захищеного») до «відкритого» («незахищеного»), а навпаки. Ці тексти записали в трьох різних говірках різні збирачі. Два з них однотипні, пор.: «*Вийду до сїни(ї)*, сїни сїяють, *Вийду до хати*, пани повстають, Пани повстають, шапку знимають, Шапку знимають, низько кланяють» (Ляхівці, 1900 рік запису)¹⁵; «*Вийду до сїний* – сїни сїяють, *Вийду до їби* – пани повстають, Панну витають, шапки здіймають, Шапки здіймають, низько кланяють» (Сінків, 1896 рік запису)¹⁶; «Ой у луженьку край береженьку Гречная панна більцю білила, Більцю білила, перстень згубила. *Вийшла до хати*, стала казати: Татуню, ідїт, перстень ми найдїт. Татуньо пішли, перстень не знайшли» (Новиця, без року запису)¹⁷. Ідеться про те, що дівчина з вільного відкритого простору заходить у закритий – «кімнати», у двох перших цитатах вона переходить перед цим через ще менший – «коридор», здійснюючи поступовий перехід¹⁸. Можливо, що таке трактування «закритого» / «відкритого» простору продиктоване обрядовістю тексту. Виявлення таких свідчень допомогло б розкрити особливості семантики українського дієслова та його префіксів.

¹³ Див., напр.: Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. II: Интегральное описание языка и системная лексикография. – М., 1995. – С. 494; Шмелев А.Д. Из пункта А в пункт В // Логический анализ языка: Семантика начала и конца / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М., 2002. – С. 188.

¹⁴ Апресян Ю.Д. ..., с. 494.

¹⁵ Колядки і щедрівки / Зібрав Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник: видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. ХХХVI. – Т. II. – Львів, 1914. – С. 239.

¹⁶ Колядки і щедрівки..., с. 240.

¹⁷ Колядки і щедрівки..., с. 224.

¹⁸ Детально про дієслова руху у збірниках колядок та щедрівок В. Гнатюка див.: Хобзей Н. Дієслова руху із префіксом *ви-* або звідки та куди *виходять*, *виїжджають* і таке інше в колядках та щедрівках // Народна творчість українців у просторі та часі: Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках VI Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» / За ред. проф. Г. Аркушина. – Луцьк, 2010. – С. 381-390.

Вибірковість у діалектному словникові часто є синонімом випадковості, адже завдання експлоратора записати всю говіркову лексику навіть за диференційним принципом є нереальним для виконання. У відомих сучасних діалектних словниках, що репрезентують говірки південно-західного наріччя, бракує значення 'виклювати, видзьобати, виїсти (про птаха)' для дієслова *випити*. Однак матеріали до другого тому Атласу української мови фіксують його в покутських говірках (щоправда, вони не представлені в сучасній українській лексикографії): *Тогід горобц'і ч'исто віпили мэн'і сонішник* (Княже); *Горобці віпили ўс'о просо* (Запруття); *Гороб'ц'і в'іпили ўвес мак* (Белелуя); *Ти знайдеш, нибори, такé було файна просо, а горобц'і ўс'о віпили* (Будилів)¹⁹. Зі значенням 'виїдати', 'виїсти' (*Жук хліб випиває*) подає цю лексему словник за редакцією Б. Грінченка, локалізуючи слово віддаленим від Покуття Константиноградським уїздом, а також, за журналом «Основа»²⁰, наводить словосполучення *випивати очі* 'вильовувати, виклювати очі': *Яструби з орлами випивали очі*²¹.

Серед префіксальних дієслів переважно доконаного виду ймовірність потрапити в діалектний словник знову ж такі зменшується. Тому реалізація ідеї на підставі різноманітних лексикографічних праць порівняти продуктивність префіксів не тільки в різних наріччях, а й у різних говорах, на жаль, ніколи не матиме успіху.

У словниках Г. Аркушина, П. Лисенка та Н. Хобзей виявляємо, що спільними для наріч є загальноновживані значення, які закріплені й літературною нормою; напр.:

вигибати 'гинути, вмирати (про всіх людей або багатьох)'²²

вигібти, док., зх. поліс. 'померти, загинути': *Віг'їбло свиней, шо й ну!*²³;

вигібти, док., гуц. 'загинути' – *Блізн'ата оде йакіс' бўли та вігібти. Майу отуй одні блізн'ата та обойе вігібти* (Росішка); *Йа маў нас'іку. Віт'ак Усе вігібло у мене*²⁴;

видурювати, недок., видурити, док. 'добувати, одержувати щонебудь за допомогою хитрощів; виманювати'²⁵;

¹⁹ Тут і далі в круглих дужках подано назву населеного пункту.

²⁰ Основа. –1862. – Т. I. – С. 109 [подано за: Грінченко Б.Д. Словарь украинского языка. – К., 1958. – Т. I. – С. 175].

²¹ Грінченко..., с. 175.

²² Словник української мови..., т.1, с. 372.

²³ Аркушин..., т.1., с. 54.

²⁴ Зазначу, що в гуцульських говірках зафіксовано з цим значенням лексему *вигинути*: *Вігинули пчόли ў него* (Зелена); а також фразеологізм *вигинули всі до лаби* 'всі згинули': *Вігинули там ўс'і до лаби* (Делятин)

²⁵ Словник української мови..., т.1, с. 394.

видурити, док., зх. поліс. 'виманити, випросити': Ва́ша д'івка видури́ла в на́шого хло́пця цук'єрка²⁶;

видурити, док., закарп. 'взяти хитрощами, видурити': Так пройди́св'ітка в'ідури́ла. у ме́не гро́ші (Чорні Ослави).

Зафіксований у с. Нагуєвичі фразеологізм *видури́в би в ді́дка гроши́* І. Франко пояснює так — «про зручного дури́світа»²⁷.

Однак у говірках південно-західного наріччя, зокрема в гуцульських, засвідчено й інше значення лексеми *видурити* 'викликати, звідкись, заохочуючи вийти, підманюючи або приваблюючи чимось', напр.: *Аби му си снила 9 ночий и аби си встида́в и нікому не ка́зав, то в 9 день може го втуманити, шо піде за нев у пуцу аж до ї призначеного помешканья и тогди до него ма́є таку ми́ць, шо може го видури́ти від з межи лю́дий у вечы́рі, бо вона приходит и сме́є си и співа́є голосом єго коханки (Космач)²⁸; Видури́ла менé у сіни (Зелена); Видури́ли то́у нау́кою д'і́уку с ха́ти та й забра́ли аж' у Ко́с'і́у, а ко́ло старі́х нема́ ко́му ході́ти (Верховина).*

Звісно ж, виявляємо й такі випадки, коли значення, як свідчать опрацьовані джерела, зафіксоване лише в поліських говірках, наприклад, одне зі значень дієслова *вивернути* — 'вийти': *Вс'і Гуд'ушчини ку́ри ви́ве'рнули на бурак'і²⁹* та ін.

Лише зрідка в словниках трапляються випадки, коли слово чи його значення відоме в двох наріччях, але не закріплені літературною нормою. Натомість фіксуємо випадки, коли одне значення репрезентоване двома лексичними паралелями, наприклад 'випускати, утворювати під час росту колосся' — *ви́бивати* та *висипатися*:

поліс. *Жі́то ростé, ви́бива́йє ко́лос³⁰* – вол., гуц. *Жі́то ростé в стрі́лкі, ви́бива́йє ко́лос, квіту́йє сповн'а́йецца, сплі́йє (Герентіїв); Жі́то ви́бива́йє ко́лосс'а (Гранівка); Жі́то ви́бива́йє ко́лос (Вербо́вець); пор. також: *Та́кі ду́же кра́сн'і па́самки ви́бива́йут з земл'і (Росішка);**

зх.поліс. *Вже́ й ко́лос ви́сипи́ц'а на Й'у́ри́йа³¹* – *Д'іста́йє кул'і́нц'а, в сара́дін'і ку́лосок рустé, зачина́йє пока́зувати в'уса, ви́сипа́ц'а, тод'і дв'і нид'і́л'і ви́сипа́йц'а, дв'і нид'і́л'і цвité, ді'і нид'і́л'і ду́стига́йє (Сморжів); Спочі́тк'у жі́то ростé у́ стрі́к'є, ві́так ви́сипа́йєсі́ ў ко́лос, полові́йє і достига́йє (Перерив); Найпе́рше*

²⁶ Аркушин..., т.1., с. 55.

²⁷ Гальцько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. 1 / 2-е видання. – Львів, 2006. – С. 243.

²⁸ Шухевич В. Гуцульщина. – Т. V. – Львів, 1908. – С. 199.

²⁹ Аркушин..., т.1., с. 53.

³⁰ Лисенко..., с. 43

³¹ Аркушин..., т.1., с. 59.

жі́то зийшло́, віта́к задерніло́с'а, вісипало́с'а, зацві́ло, дості́гло (Ілемня); *Л'он цвіте́ і висипа́йеца у голо́ж'і* (Березове).

Для ґрунтовних достовірних порівнянь діалектних явищ у різних говірках важлива не тільки їхня лексикографічна репрезентація, а й максимальне дослідження записів живого мовлення як системи.

Наталья Хобзей

Глаголы с приставкой вы- в говорах северного и юго-западного наречий украинского языка

В статье осуществлён анализ глаголов с приставкой вы-, которые зафиксированы в лексикографических трудах, которые представляют говоры северного и юго-западного наречий украинского языка.

Ключевые слова: *глагол, приставка вы-, говор, юго-западное наречие, северное наречие.*

Natalya Khobzey

Verbs with the prefix vy- in the dialects of northern and south-western dialect of the Ukrainian language: the search for parallels

The article analyzes the verb with the prefix re-, that were in lexicographical works that represent the dialects of northern and south-western dialects of the Ukrainian language

Keywords: *verb, the prefix vy-, dialect, south-western dialect, the northern dialect*